

Sok hűhó semmiért

Burawoy esete a szociológiával

Örülök, hogy – a közszociológia fogalmát középpontba állítva – vita kezdődött szakmai közösségünkben a szociológus és publikuma közötti kapcsolat kérdéséről, hiszen így kiváló alkalom kínálkozik a fogalmak árnyalására és újraértelmezésére, ill. a megfelelő cselekvési stratégiák kidolgozására. Burawoy-nak elvitatathatatlannak az érdemei e nemzetközi diskurzus kezdeményezésében és ébrentartásában. Álláspontját, fogalmi rendszerét, célkitűzéseit azonban sok vonatkozásban vitathatónak érzem, így hozzászólással azok táborát gyarapítom, akik kritikus hangot ütnek meg közszociológiai elképzeléseivel kapcsolatban.

A jelen sorok olvasójáról föltételezem, hogy nem csupán Burawoy gondolatait, hanem a kiáltványára reflektáló kollégák dicsérő és bíráló megjegyzéseit is ismeri, ezért eltekintek az előzmények ismertetésétől, és megengedem magamnak azt a luxust, hogy rögtön a dolgok közepébe vágjak. Azt szeretném bizonyítani, hogy Burawoy pozíciója problematikusabb annál, mint ami a bírálatokból körvonalazódik. Amennyiben ugyanis – szemben eddigi kritikusaival – vesszük magunknak a fáradságot, hogy alaposabban is szemügyre vegyük a szerző fogalmi masinériáját, arra kell rádöbbennünk, hogy kategóriarendszere és érvelésmódja meglepően pongyola és ellentmondásos, következésképpen nehéz kihámozni, mit akar egyáltalán mondani. E tézisémet a programadó írás 3. táblázatát kommentáló bekezdés részletes bírálatával szeretném alátámasztani. Ezt követően egy alternatív fogalmi modell fölvezetésére teszek kísérletet, végül pedig a szociológus és publikuma közötti optimális viszonyra kapcsolatos gondolataimat összegzem.

Mielőtt az említett bekezdés részletesebb kritikájába fognék, hasznosnak vélem fölidézni, mit is ért Burawoy „közszociológián”. Definíciója szerint a „közszociológia párbeszédet teremt a szociológia és a nyilvánosság különböző terei között – nyilvánosságon a párbeszédben érintett embereket értve” (Burawoy 2006a: 39). A „számtalan közszociológia” között két ellentétes, ám „egymást kiegészítő” határesetet különböztet meg: a „tradicionális”, ill. az „organikus” típust. *Tradicionális közszociológián* olyan műveket ért, amelyek esetén „a megszólított közönség többnyire láthatatlan, mert nem lehet észrevenni, és áttetsző, mert nem szövi át belső kapcsolatok hálózata; passzív, amennyiben nem szerveződik mozgalommá vagy szervezetté, illetve rendszerint átlagos (mainstream). A tradicionális közszociológus

a nyilvánosság résztvevői vagy a különböző nyilvános szférák között hív életre vitát, ám ő maga nem feltétlenül vesz részt benne” (uo.). E kategóriába tartoznak az olyan nagy hatású alapművek, mint például Myrdal *Amerikai dilemmája*, Riesman *Magányos tömege*; Burawoy ide sorolja a szociológusok által írt, közérdekű kérdésekről szóló vitacikkeket egy országos napilap véleményoldalán, továbbá azt a PhD-disszertációt is, mely arról szól, hogy „a fiatalok foglalkoztatási kilátásait befolyásoló bűnügyi statisztikákat miként hatják át a faji egyenlőtlenségek”¹ (uo.). Emellett tradicionális közszociológiának tekinti azt az újságírók által írott, s az *American Sociological Review* által közlésre méltónak talált cikket is, amely – „a társadalmi valóság mélyére hatolva” – a bűnelkövetők választójogtól való megfosztásának politikai hatásait elemzi.

E tradicionális típusal szemben az *organikus közszociológia* esetén a „szociológus egy látható, sűrű, aktív, helyi, és gyakran ellenálló közösséggel áll szoros kapcsolatban. A közszociológia valójában nagyjából részben valamilyen organikus szociológia: ide tartoznak a munkásmozgalmakkal, a szomszédági kapcsolatokkal, a vallási közösségekkel, a bevándorlási vagy emberi jogokat követelő csoportokkal és szervezetekkel foglalkozó szociológusok. Az organikus közszociológiát művelő szociológus és valamely közösség között párbeszéd folyik, kölcsönös tanulási folyamat zajlik” (uo.). E típusba sorolható egy egyetemi előadás vagy mondjuk szociológiai szakos egyetemi hallgatóknak az Amerikai Szociológiai Társaság (ASA) éves konferenciáján bemutatott *paper* az egyetemi kampusz alacsonyán fizetett munkásairól.

I.

Mint tudjuk, Burawoy négyféle szociológiát különböztet meg. Lássuk tehát a „szociológiai tudás típusait” bemutató táblázatot, ill. annak értelmezését!

A szociológiai tudás típusainak bemutatása. (Forrás: Burawoy 2006a: 51)

	Tudományos	Tudományon kívüli
<i>Instrumentális</i>	<i>Professzionális szociológia</i>	<i>Közpolitikai szociológia</i>
Tudás	Elméleti/empirikus	Konkrét
Igazság	Megfelelés	Pragmatikus
Legitimitás	Tudományos normák	Hatékonyság
Felelősség	Kollégák	Megrendelők
Politika	Szakmai önérték	Közpolitikai beavatkozás
Patológia	Önreferencialitás	Szervilizmus
<i>Reflexív</i>	<i>Kritikai szociológia</i>	<i>Közszociológia</i>
Tudás	Megalapozó	Kommunikatív
Igazság	Normatív	Konszenzus
Legitimitás	Morális vízió	Relevancia
Felelősség	Kritikai értelmiségiek	Megcélzott közönség
Politika	Belső vita	Nyilvános párbeszéd
Patológia	Dogmatizmus	Divatkövetés

1 A faji egyenlőtlenségek helyett talán szerencsésebb lett volna a magyar fordításban faji szempontokat írni!

Burawoy így kezdi a táblázat kommentálását:

Az a tudás, amit a professzionális szociológiával kapcsolunk össze, kutatási programok előrehaladásán alapul, s ez különbözik a közpolitikai megrendelők által elvárt konkrét tudástól, különbözik a szociológusok és közönségek között kicserélődő kommunikatív tudástól, s végül különbözik a kritikai szociológia megalapozó tudásától is (Burawoy 2006a: 51–52).

Burawoy egyik fogalmát sem definiálja, ezáltal a fantáziánkra bízva, mit értünk mondjuk „konkrét” vagy „megalapozó” tudáson. Csakhogy sajnos korántsem magától értetődő, miért nem „konkrét” vagy éppen „megalapozó” a professzionális szociológia empirikus/elméleti tudása. Ha az empiria nem „konkrét”, akkor micsoda? Elvont? És az elméleti tudás nem „megalapozó”? A „konkrét” közpolitikai szociológia vagy a „kommunikatív” közszociológia éppenséggel nem alapulhat „kutatási programok előrehaladásán”? A „kritikai szociológia” nem „kommunikatív”? És vajon miért éppen „megalapozó” tudásformát képvisel a „kritikai szociológia” iskolapéldájaként említett Gouldner-opus, a *Coming Crisis of Western Sociology* vagy C. Wright Mills híres műve, a *Sociological Imagination*? Egyáltalán: miért kritikai, és miért nem közszociológusok ezek az amerikai mesterek?² Ha már dobálódzunk a címkékkel, és a fogalmak bevett, szótári jelentéstartalmára hagyatkozunk, nem volna indokolt „kritikainak” nevezni a „kritikai szociológiához” tartozó tudást? Persze definiálatlanul ennek sem volna sokkal több értelme, mint a közszociológiához kapcsolt „kommunikatív tudásnak”, de legalább jobban hangzik...

Ám rendben, fogadjuk el, hogy a „közszociológiával összekapcsolt tudás” inkább kommunikatív, mint a másik három tudásforma esetében, és próbáljuk e megfogalmazást Burawoy példáival összekapcsolni! Eserint a tradicionális, ill. organikus közszociológia kapcsán említett PhD-dolgozat, ill. az ASA konferenciáján bemutatott *paper*, melyeket, jellegükből adódóan, többnyire néhány tucat, ill. néhány száz (na jó, néhány ezer) ember ismerhet, kommunikatív tudást képviselnek. De miért is? Azért, mert – úgymond – „párbeszédet teremt(enek) a szociológia és a nyilvánosság különböző terepei között”, ill. „egy látható, sűrű, aktív, helyi, és gyakran ellenálló közösséggel állnak szoros kapcsolatban”? Csakhogy milyen bizonyítékok hozhatók föl a szociológushallgatók és a publikumuk közötti szoros kapcsolat meglétére? És egyáltalán, ki(k) is képezi(k) ezt a publikumot? Vagy netán arra gondol a szerző, hogy a szociológus számára *kívánatos volna* kommunikációra törekedni a közönségével?

A táblázat értelmezése a következő két mondattal folytatódik:

Mindebből az következik, hogy az egyes típusokhoz sajátos igazságesszmény tartozik.³ A professzionális szociológia esetében olyan elméletek előállítására áll a középpontban, amelyek megfelelésben állnak az empirikus világgal; a közpolitikai szociológia esetében a tudásnak „gyakorlatinak” és „hasznosnak” kell lennie; a közszociológiai tudás a szociológusok és közönségek közötti egyetértésen alapul; míg a kritikai szociológia számára a tudás semmit sem ér, ha nem tartozik hozzá irányadó normatív megalapozás (Burawoy 2006a: 52).

2 Persze, érteni vélem: azért, mert – szemben mondjuk Riesman *Magányos tömegével* vagy Myrdal *Amerikai dilemmájával* – nem a nagyközönséghez, hanem elsősorban a szociológusokhoz szólnak. Csakhogy akkor meg azon lehetne elgondolkodni, hogy a szociológusok vajon miért ne képezhetnének „látható” és „sűrű” közösséget.

3 Jelezni szeretném, hogy az eddigiekből egyáltalán nem *következik*, hogy azokhoz „sajátos igazságesszmények” tartoznának, mivel itt nem egy dolog belső kauzális logikájáról, hanem a pástázó szerzői tekintet önkényesen választott tárgyáról van szó.

Segítene, ha Burawoy példákkal is alátámasztaná kijelentéseit, mert ezek híján megint csak a sötétben tapogatózhatunk, vajon mire is gondol. És most nem az olyan, szociológiai elmélet-történeti típusú, haladó szinten megfogalmazható ellenvetésekre gondolok, miszerint korántsem egyértelmű, hogy valamennyi „professzionális szociológia” igazságesszménye az elmélet és az empiria közötti megfelelés axiomatikus tételezésén alapulna.⁴ Az ilyen megjegyzések egyelőre odébb vannak. Burawoy ugyanis alapszintű hibákat követ el, nevezetesen, hogy nem homogén osztályozási szempontokat alkalmaz, következésképpen kategóriái szólufikként lebegnek a mátrix látszatát keltő semmi ágán. Egyik esetben ugyanis – arra a (latens) kérdésre válaszolva, hogy „mire irányul az ágens cselekedete?” – a tudástermelő ágensek szubjektíve átélt belső motivációit teszi az osztályozás alapjává. Másik esetben – arra a (latens) kérdésre válaszolva, hogy „milyen jellegű praxisformákat valószínűsítene a strukturális kényszerek?” – az ágensek számára külső kényszerként megjelenő intézményeket, elvárásokat katalogizálja. Harmadik esetben pedig (éppenséggel a minket legjobban érdeklő közszociológia kapcsán) az általa ideálisnak tartott, ám empirikusan bizonyításra szoruló állapotot fantáziálja – a bizonyításra tett bárminemű kísérlet nélkül.

Közelebről: Burawoy a professzionális szociológia igazságesszménye kapcsán az ágensek (a tudósok) cselekvésirányultságát teszi meg az osztályozás alapjául,⁵ hiszen a hangsúlyt egy szubjektív tartalommal megtöltött cselekedetre (az elméletek *előállítására*) helyezi. A következő tagmondatban, a közpolitikai szociológia igazságesszményét megjelölve, szempontot vált, s a tudásformát egy külső strukturális kényszer, nevezetesen a megrendelő elvárása alapján⁶ határozza meg. A közszociológia igazságesszménye kapcsán tovább kuszálódik az elemzés logikája: a szöveg alapján nem eldönthető, hogy itt cselekvésirányultságról vagy strukturális kényszerről van-e szó, az viszont egyértelműnek látszik, hogy a kategóriát empirikusan megalapozhatónak tartja: egyszerű tényállítást fogalmaz ugyanis meg.⁷ Annak az empirikusan tesztelhető, cselekvésirányultságot kifejező kategóriának még volna valami értelme, hogy a közszociológus részéről konszenzusra *törekvés* nyilvánul meg, de a főnti tagmondat tényállításként történő megfogalmazása – különösen a másik három, empirikusan valóban tesztelhető típus kontextusában – nonszensz! Az persze elképzelhető, hogy Burawoy *kívánatosnak* tartja, hogy valamiféle kommunikatív egyezkedés, egyetértés jöjjön létre a közszociológus és közönsége között, ám ez az állítás semmiképpen sem vethető össze a másik három típusra vonatkozó kvázitényállítással.

Haladjunk tovább! A következő mondat így szól:

A szociológia minden típusának megvan a maga saját legitimációs alapja: a professzionális szociológia tudományos normák alapján igazolja magát, a közpolitikai szociológia a hatékonyság alapján, a közszociológia saját relevanciája alapján, végül a kritikai szociológiának morális víziókat kell kínálnia (uo.).

Ez a mondat legalább logikailag rendben van. Ugyanakkor példák és fogalommeghatározások híján igen nehezen értelmezhető például az a megfogalmazás, hogy a közszociológia le-

4 Gondoljunk csak a Burawoy jelen táblázatának felépítésére is szemmel látható hatást gyakorló parsonsiánus strukturalista funkcionáliszmusra!

5 „...in the case of professional sociology the focus is on *producing* theories that correspond to the empirical world” (az én kiemelésem – H. M.).

6 „...knowledge *has to be* 'practical'”.

7 „...knowledge is *based on* consensus...”

gitimációs alapját „saját relevanciája” képezi. Vajon a többi típusnál miért nem beszélhetünk ugyanerről (persze, ha tudjuk, mit is értsünk relevancián)? Továbbá, az én értelmezésem szerint, amennyiben persze ugyanazt értem a típuson, amit Burawoy,⁸ a kritikai szociológia legitimációs alapját nem annyira (vagy nem elsősorban) a morális vízió, hanem inkább a bírált jelenség helytelenségével kapcsolatos hit, ill. a saját alternatíva helyességével kapcsolatos (nem föltétlenül morális, hanem inkább tudományos) meggyőződés képezi.

Lássuk a folytatást:

Minden szociológiatípus a felelősség szempontjából is sajátos. A professzionális szociológia a kollégák, a közpolitikai szociológia a megrendelők, a közszociológia a megcélzott közönség felé tartozik felelősséggel, a kritikai szociológia pedig a kritikai értelmiségiek egy olyan közössége irányába, amelyik akár túl is lépheti a tudomány határait (uo.).

Definíció és példák híján ezúttal arról fantáziálhatunk szabadon, mit értsünk „felelősségen”. Nem világos továbbá, miért kell megemlíteni, hogy a kritikai értelmiségiek „akár” túl is léphetik a tudomány határait? Ez evidens. Ha viszont megemlítjük, azt a látszatot keltjük, mint ha más esetben (például a közpolitikai szociológia megrendelője vagy a közszociológia közönsége kapcsán) ez a föltétel nem állna fönn. De rendben, ez még talán magyarázható azzal, hogy a kritikai szociológiát Burawoy a tudományon belüli tudástípusok közé sorolja, és ezért fontosnak tartja, hogy utaljon a határáthágásra. Ebben az esetben persze joggal vehető föl, hogy ha a kritikai értelmiség, mint az adott tudástípus fő termelője és fogyasztója, nem kizárólag a tudományos szférán belül létezik, akkor vajon miért tartozik a kritikai szociológia a tudományos tudástípusba? Csak nem azért, hogy szép szimmetrikus legyen a mátrix?

További súlyos gondnak érzem, hogy a közszociológia esetében a „felelősség”, pontosabban a *felelősségre vonhatóság*⁹ érvényesítésének kérdésköre empirikus alátámasztás nélkül marad. Míg ugyanis a másik három tudástípusnál mind a felelősségre vonó ágensek (a tudósok, a megrendelő, ill. a kritikai értelmiség), mind a felelősségre vonás intézményei (a *peer review*, a beszámoltatás, ill. az értelmiségi vita) adottnak vehető empirikus tények, addig a közszociológia kapcsán egyértelműen beazonosítható ágensekről és intézményekről nem beszélhetünk. Részben azért nem, mert a „tradicionális közszociológia” „láthatatlan”, „áttetsző” és „passzív” publikuma igen nehezen képes külső kényszert gyakorló intézményeket létrehozni a szociológussal szemben (annál is inkább, mivel ez utóbbi – úgy mond – „nem föltétlenül vesz részt” az általa generált párbeszédben). Ám az „organikus közszociológia” esetében is igen nehéz beazonosítani, ki is a megcélzott közönség, ill. milyen intézményi garanciái lehetnek a felelősségre vonásnak. Burawoy pedig kísérletet sem tesz arra, hogy ezt a nem egyértelműen belátható összefüggést empirikusan alátámassza.

Hiszen gondoljunk csak bele: ki is az (organikus) közszociológia megcélzott publikuma? Egy egyetemi előadás, egy környezetvédő szervezetről készített kutatás vagy egy keresztény

8 Persze nyilván nem ugyanazt értjük a fogalmakon, mivel számomra már a kritikai szociológia külön kategóriaként való fölfogása sem elfogadható. Hiszen minden valamirevaló professzionális szakcikk valamilyen vonatkozásban korábban született cikkek kritikája is. És vajon Burawoy kiáltványa maga nem a legékesebb példája annak, hogy egy szöveg egyszerre tartozik mindkét kategóriába?

9 Az angol eredetiben az *accountability* (nem pedig a *responsibility*) található, amit talán szerencsésebb lett volna *felelősségre vonhatóságként* (esetleg *elszámoltathatóságként*) fordítani, ily módon is utalva a dolog *külső kényszer* jellegére. Sajnos a magyarban használt *felelősség* kategóriája elsősorban a belső kényszerre utal, s ezáltal szinte teljesen értelmetlenné teszi az angolul is igen zavaros szöveget.

fundamentalista szektával folytatott vita esetében a kérdés még viszonylag egyszerűen megválaszolható. Az persze már kevésbé magától értetődő, hogy e három ágens vajon milyen kényszerítő intézményekkel rendelkezik felelősségre vonási igényének érvényesítéséhez.¹⁰ De kit tekinthetünk például az ASA-kongresszuson a diákok által tartott előadás megcélzott publikumának? Véleményem szerint mindenekelőtt a szociológusokat, hiszen mégiscsak egy tudományos találkozási fórumról, szakemberek közötti kommunikációról volna szó. (Ilyeténképpen tehát nem volna alaptalan a megnyilvánulást akár a professzionális szociológia körébe sorolni.) De az írás szellemisége alapján nem lehet kétségünk afelől, hogy Burawoy számára célpublikumnak számíthat a kampuszon dolgozó fekete takarítónő, a mexikói sofőr, a konyhai személyzet, az egyetem rektora, az egyetem oktatói, diákjai és adminisztratív dolgozói, a finanszírozó testület tagjai, az oktatás- és munkaügyben érintett kormánytisztviselők, képviselők, piaci szereplők és civil szervezetek tagjai (s a többi; s a többi) – vagyis mindenki, akiről csak szó lehet az adott tanulmányban. Ebben az esetben mit értünk a szociológus felelősségre vonhatóságával kapcsolatos igényen? Valamennyi érintett – így az állam és a piac képviselői – nézőpontjából jogos ez az igény? Vagy az (leleplezett) állami, piaci vagy bürokratikus szereplők nem támaszthatnak ilyen igényt, míg a (kizsákmányolt) takarítónő és a sofőr igen? És ha igen, mi alapján? Ki-ki a saját érdeke, tudása, igazságszéménye vagy legitimációs alapelve szerint? Figyelembe veendő-e ama intézmények, amelyek az egyes érintett ágensek számára jó eséllyel rendelkezésre állnak felelősségre vonási igényük érvényesítéséhez? Vagyis számít-e, hogy a rektornak és az egyetemi szenátus tagjának objektíve nagyobb esélye van eme igénye realizálására, mint a „szegény bevándorló” konyhai alkalmazottnak?

Tehát, szemben a másik három tudástípus felelősségre vonhatóságára vonatkozó állítások empirikum magától értetődőségével, a közsociológiának célpublikuma általi felelősségre vonhatóságát megfogalmazó tétel nem empirikus evidencia. Más szóval: a három egyéb tudástípusnál *deskriptív* szinten helytálló kategorizálás ez utóbbi esetben hirtelen *preskriptív*vé válik. Vagyis az osztályozás logikai koherenciája ismételtelen megbomlik. Pontosan ugyanaz történik tehát, mint amikor a közsociológiához tartozó tudás, ill. igazságszémény egy-egy tagmondat erejéig „kommunikatív”, ill. „konszenzuson alapulónak” neveztetik, anélkül, hogy ezek az állítások empirikus alátámasztást nyer(het)nének. Ettől pedig – finoman fogalmazva is – a szöveg nem válik koherensebbé.

A bekezdés utolsó mondata a következő:

A professzionális szociológia a tudomány művelésének feltételeit védelmezi, a közpolitikai szociológia politikai beavatkozásokat tervez és ajánl, a közsociológia számára a politika demokratikus párbeszédet jelent, a kritikai szociológia célja pedig, hogy vitát generáljon tudományunk berkeiben (uo.).

10 A diák-tanár viszonylatban ez elég egyértelműen kikristályosodott, egy civil szervezettel kapcsolatos kutatás/párbeszéd kapcsán viszont már korántsem. Az pedig érdekes vizsgálat tárgya lehetne, hogy milyen lehetőségei vannak egy szektának a vele vitatkozó szociológussal szemben. Nagy ugyanis az esélye, hogy egy nyilvános vitában a siketek párbeszédét folytatják egymással, hiszen teljesen más referencia-rendszereket alkalmaznak. Vagyis az igazságszémény kapcsán említett konszenzus kialakulásának esélye igen alacsony. A kérdés részletes taglalása nélkül is megállapítható tehát, hogy a célba vett publikumok részéről a közsociológiával szemben támasztott felelősségre vonási igény érvényesítésének esélye – a legóvatosabban fogalmazva is – jelentős szórást mutat.

Ebben a mondatban az egyes tudástípusokat képviselő szociológiák, koherens módon, kvázi-cselekvésirányult ágensekként vannak elgondolva.¹¹ Ez egy teljesen védhető pozíció lenne, amennyiben végig következetesen határozná meg a kiáltvány szemléletmódját. Csakhogy ilyen következetesség Burawoyra nem jellemző, úgyhogy e mondat szemléleti koherenciája éppenséggel azt szolgálja, hogy leleplezze a kiáltvány gondolkodás- és szemléletmódjának, ill. fogalomhasználatának inkohereciáját. Nevezetesen, hogy a típusok hol strukturális kényszerként, hol cselekvésirányult akciók következményeként, hol preskriptív vágyképeként vannak elgondolva. Ha például végig cselekvésirányult ágensekként fogta volna föl a négy szociológiai tudástípust, akkor azok igazságesszménye kapcsán az alábbi osztályokat konstruálhatta volna meg: akadémiai – megfelelésigény (*correspondence-seeking*); közpolitika – gyakorlatiasság (*pragmatism*); közszociológia – konszenzuseresés (*consensus-seeking*); kritikai: normativitás (*normativity*). (Hangsúlyozom: mindezzel nem azt akarom sugallni, hogy elfogadom Burawoy kategóriáit, csak azt, hogy a saját gondolkörén belül szerencsésebb lett volna így osztályoznia!)

Összességében elmondható tehát, hogy Burawoy következtelenül, nézőpontját váltogatva, önellentmondásokba keveredve, bizonytalan fogalomhasználattal, a legtöbb esetben definíciók és megvilágosító példák nélkül próbálja megragadni tárgyát. Saját táblázatát nem értelmezi, nem magyarázza, és nem ad további támpontokat a megnevezett tartalmak kontextualizálásához, hanem megelégszik azzal, hogy még egyszer leírja ugyanazt, ami a mátrixcellákban olvasható. Ily módon szövege egyszerre értelmetlen és redundáns. Következésképpen az olvasó a legkomolyabban elgondolkodhat azon, hogy mennyire vehető komolyan Burawoy kiáltványa. És sajnos minél többször olvassa el a szöveget, annál inkább meggyőződésévé válhat, hogy szinte bármelyik bekezdés – cseppben a tenger – pontosan tükrözi a szöveg egészének homályosságát.¹²

II.

Térjünk vissza a közszociológia fogalmára! Úgy gondolom, komoly gond van azzal a kategóriával, melynek jelentéstartományába egyaránt belefér Riesman *Magányos tömege*, egy szomszédsági kapcsolatokkal foglalkozó, közelebről nem specifikált kutatás, valamint egy szociológus és egy keresztény fundamentalista szervezet közötti dialógus. Az sem világos számomra, miért *tradicionális* közszociológia például a bűnelkövetők választójogtól való megfosztásának hatásait taglaló cikk egy tudományos társaság szaklapjában, és miért *organikus* közszociológia a kampusz alacsonyan fizetett dolgozóiról szóló előadás ugyanazon tudományos társaság éves konferenciáján.¹³ Elfogadnám a különbségtételt, ha mondjuk a

11 A közszociológiát illetően sajnos magyarul ez nem jön át, jóllehet az eredetiben világos a megfogalmazás: „public sociology *understands* politics as democratic dialogue” (az én kiemelésem: H. M.). Vagyis a közszociológia is cselekvőként jelenik meg a szövegben, amennyiben „felfog”, „értelmez”.

12 A homályos megfogalmazások közül is kiemelkedik az alábbi: „a piac zsarnoksága és az állam despotizmusa idején a szociológia – s különösen annak közszociológiai oldala – az emberiség érdekeit védelmezi” (Burawoy 2006: 62). Melyik államról is van szó? Milyen piacról, miféle zsarnokságról beszél a szerző? Hogy jön ide az egész emberiség?

13 A felosztást tovább *maszatoló* tényező, hogy Burawoy nem teszi egyértelművé, hogy az ASR-ban megjelent cikk vajon tárgyának (a választójogtól való megfosztás hatásai) vagy a szerzők személyének (újságírók, azaz nem főként szakemberek) köszönhetően kerül a hagyományos közszociológia kategóriájába. Egyáltalán: van-e jelentősége annak, hogy ki a szerző? És vajon közszociológiának minősülne-e a cikk, ha nem szociológiai folyóiratban

szociológushallgatók előadása egy szakszervezeti gyűlésen hangzana el! De nem látom be, miért „sűrűbb, helyibb, aktívabb” a második példa az elsőnél! Hiszen a konferencia-előadás előbb-utóbb úgyis szakcikk formájában lát majd napvilágot! Vagy talán egy konferencia-előadás ab ovo „organikusabb”, mint egy szakcikk?

Véleményem szerint egy igényes elemzésben a fenti példáknek világosan elhatárolható altípusokba kellene tartozniuk. Ám a közsociológiát fölvezető modelljében Burawoy beéri a fenti két típussal, mivel csupán egyetlen tényező, nevezetesen a tudás termelője és fogyasztója közötti viszony aktív vagy passzív jellege (azaz a szociológus és a publikuma közötti „párbeszéd” megléte, ill. hiánya) alapján igyekszik azokat elhatárolni egymástól. Pedig egy differenciáltabb szempontrendszer alapján sokkal árnyaltabb variációkat is létre lehetne hozni (igaz, ebben az esetben le kellene mondania arról, hogy – a régi marxista reflexeknek engedelmessé – duális oppozíciókban gondolkodjon). Lássuk tehát, milyen lehetőségek kínálkozhatnak a közsociológus és publikuma közötti viszony megragadására szolgáló fogalomrendszer árnyalására! Hangsúlyozandó, hogy ami az alábbiakban következik, nem több játékos gondolat kísérletnél, melynek során csupán egy potenciális fogalmi háló körvonalait és csomópontjait jelölöm ki, a finomszerkezet bemutatásával adós maradok.

Első elemzési dimenzióként fölvehető a *tudományosság jellege*, vagyis ama sajátosság, hogy a szociológus és publikuma közötti kapcsolat révén intézményesülő tevékenységformák és objektivációk milyen presztízzsel bírnak, ill. milyen megítélés alá esnek a tudományos erőterben. Belátható, hogy e tekintetben jelentős különbség van a *Magányos tömeg*, egy szakpublikáció, egy egyetemi disszertáció, egy környezetvédők számára készített esettanulmány vagy egy televíziós show-beli szereplés között. Számos olyan indikátor létezik, amellyel e sajátosságok mérhetők. A tudós intézményesült pozíciója (beosztása) és a tudásközvetítő fórum szakmai rangja mellett ilyen indikátor lehet például a használt *nyelv jellege* is. Valószínűsíthető, hogy minél szélesebb a célba vett publikum köre, annál populárisabb a nyelvezet, következésképpen annál nagyobb az esélye annak, hogy a tudományosság színvonala és presztízse csökkenjen. (Megjegyzendő ugyanakkor, hogy ez az állítás egy árnyaltabb történeti elemzésben jelentősen finomítható lehet, hiszen könnyen elképzelhető az is, hogy egy magas tudományos ranggal bíró, nagy hatású publikáció közérthető nyelven íródik.)

A típusalkotás során újabb elemzési dimenzióként fölvehető a *nyilvánosság jellege*, vagyis hogy mekkora és milyen összetételű publikumhoz jut el a szociológus szellemi terméke. Egyértelmű, hogy egy egyetemi disszertáció vagy egy szakfolyóiratban megjelent cikk más körben hat, mint mondjuk a *Magányos tömeg*, ill. hogy egy környezetvédő egyesület megrendelésére született esettanulmányról jóval kevesebben szereznek tudomást, mint egy sokak által aláírt petícióról. Az is evidens, hogy egy napilap véleményoldalán megjelent vitacikk állításai szűkebb és más összetételű publikumhoz jutnak el, mint egy népszerű televíziós show-ban föllépő társadalomtudós gondolatai. A szociológus eme objektivációinak nyilvánosságban betöltött súlya könnyen mérhető, hiszen pontosan megállapítható, milyen összetételű és mekkora befogadói csoporthoz jut el a doktori disszertáció, az *American Sociological Review*, a *Magányos tömeg*, a *L'Humanité* vagy egy televíziós show.¹⁴

publikálják? S ha igen, hol húzzuk meg a határt a közsociológia és popsociológia között? Csupa olyan kérdés, melyekre a burawoyi fogalmi rendszer segítségével nem lehet válaszolni.

14 Ezért vitathatónak érzem Burawoy ama állítását, miszerint a „tradicionális közsociológia” „megszóltott közönsége többnyire láthatatlan, mert nem lehet észrevenni”. Mellékesen ez is egy jellegzetesen redundáns megfogalmazás, hiszen próbáljunk csak elképzelni egy olyan *láthatatlan* jelenséget, amelyet *észre lehet venni!* Parajelenségek kizárva!

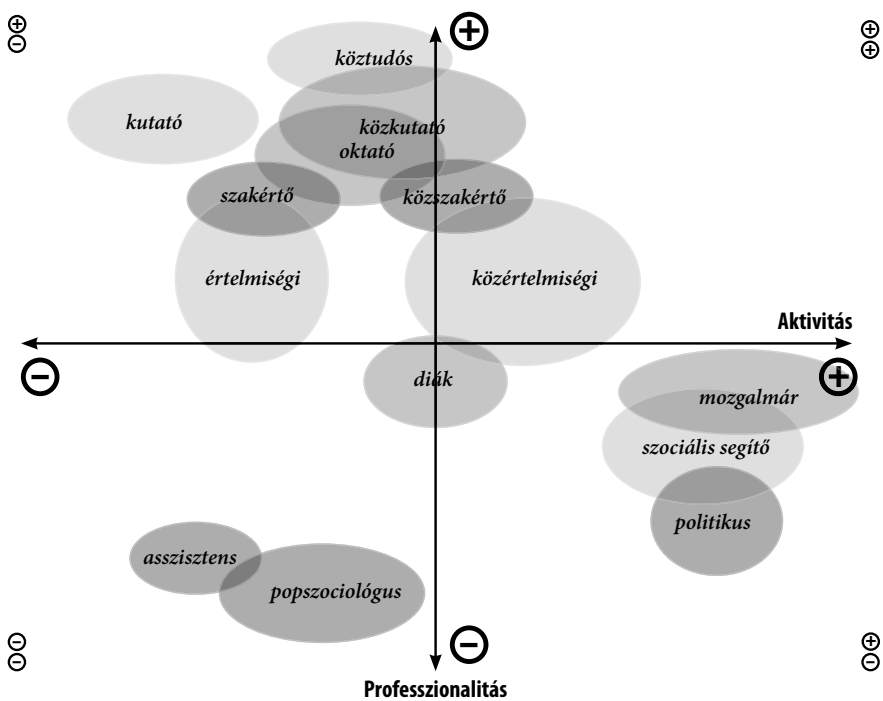
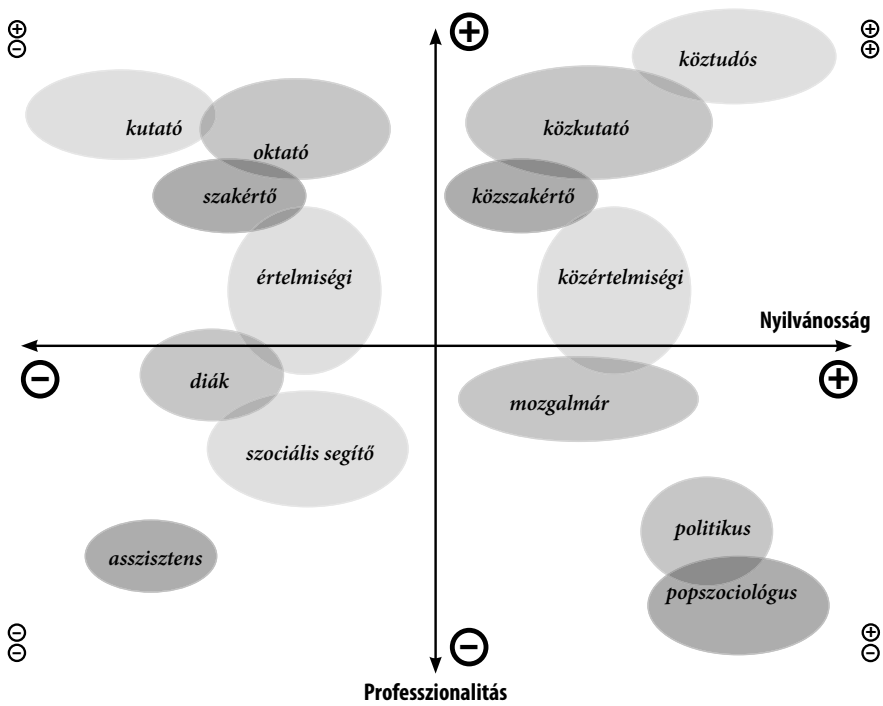
A szociológus és publikuma közötti kapcsolat harmadik elemzési dimenziójaként fölvehető a *cselekvésirányultság jellege*, mely tartomány egyaránt vonatkozik a cselekedetek egyes altípusaira és azoknak a cselekvési láncban (Etzioni, 2006) elfoglalt helyére. A cselekedetek számos altípusa különíthető el – cselekvési altípuson a társadalomtudós elsődleges cselekvési motivációját értve. Eszerint a tudós – többek között – törekedhet szakmai presztízsének és pozíciójának növelésére, anyagi haszonszerzésre, szakmai eredményeinek popularizálására (tudományos ismeretterjesztésre), vagy éppen társadalmi hasznosságra (ill. ezek bármely kombinációjára). Egy adott megnyilvánulásnak, objektivációnak a cselekvési láncolatban elfoglalt helye egy passzivitás-aktivitás skálán határozható meg. A skála passzivitásvégpontja körül található azok a megnyilvánulások, ill. objektivációk, amelyeknek szinte egyáltalán nincsenek közvetlen cselekvéssé konvertálható következményeik (pl. elméleti vagy módszertani kutatások végzése), míg a skála másik végpontja környékére a társadalmi felelősség-érzettől áthatott aktivitásról tanúskodó megnyilvánulások helyezhetők (pl. petíció aláírása, társadalmi mozgalomban való részvétel).¹⁵

A fentiek alapján egy háromdimenziós tér konstruálható, melyben számos intézményesült szociológiai/szociológusi tevékenység-típus-halmaz található. A halmazok fölvezolását kezdjük a *kutató*nak nevezhető típussal! A kutató behatárolt szakmai nyilvánosság keretei között tevékenykedik, témaválasztása mindenekelőtt a tudomány haladásának logikájából következik. Fő célja a szorosan vett szakmai kommunikáció, a saját szűkebb erőterén kívüli hatásgyakorlást kevésbé tartja fontosnak. Jó esélye van arra, hogy pályája csúcán viszonylag magas presztízzsel és akadémiai pozícióval rendelkezék; cselekedetei mindenekelőtt a tudományos erőterén belüli elismertség megszerzésére irányulnak, így többnyire a társadalmi cselekvési lánc passzív végpontjának közelében helyezhető el. (A kutató egyik alesetének tekinthető az *egyetemi oktató* – vagy fordítva. Paramétereik zömmel azonosak. Ugyanakkor az oktató, szorosan vett munkaköréből adódóan, többet érintkezik a nem professzionális publikummal, így nyilvánosság-béli súlya általában nagyobb, mint a kutatóé.)

A következő jellegzetes tevékenység- és pozíciótypust a *szakértő* képezi. Ő is egy korlátozott nyilvánosság keretei között dolgozik, ám témáját többnyire nem saját maga, hanem egy külső (piaci vagy társadalmi) megrendelő definiálja, vagyis témaválasztása elsősorban *nem* a tudományos haladás logikájából fakad. Az általa szolgáltatott adatok, eredmények a megrendelő által meghatározott, többnyire szűk nyilvánosság keretei között maradnak, s gyakran kizárólag a megrendelő számára hozzáférhetőek, sőt akár titkosak is lehetnek. Eredményei tehát – szemben a kutatóéval – többnyire nem transzparensnek, azaz nincsenek kitéve a tudósközösség kontrolljának. Cselekedetei inkább a megrendelő kívánságának teljesítésére és az anyagi haszonszerzésre, nem pedig a más szociológusokkal fönttartott szakmai kommunikációra irányulnak. Tudományos presztízse általában alacsonyabb a kutatóénál. Ő is a cselekvési lánc passzív pólusa környékén foglal helyet.

Az *értelmiségi* olyan iskolázott ember, aki felelősnek és felhatalmazottnak érzi magát arra, hogy több terület, így a tudomány, a művészet, a politika, a közélet és a morál kérdéseiben adjon kifejezést álláspontjának. Ebből fakadóan tágabb nyilvánossági keretek között létezik, mint a fenti típusok. Széles körű szellemi profilválasztásának ugyanakkor az az ára, hogy

15 Egy differenciáltabb elemzésben természetesen megkülönböztethető a csoport/mozgalom politikai orientációja, szervezeti sajátosságai, társadalmi beágyazottsága, valamint a szociológusnak a csoportban és saját szakmai erőterében elfoglalt pozíciója stb.

megnyilvánulásai nincsenek kitéve egy jól behatárolható szakmai közösség kontrolljának. Ebből is fakad, hogy a tudományos életben presztízse (és gyakran pozíciója is) többnyire alacsonyabb, mint a fõnt említetteké (amennyiben fõ munkakörét tekintve a társadalomtudományi szférában tevékenykedik egyáltalán – ez ugyanis az õ esetében korántsem magától értetõdõ). Cselekedeteit alapvetõen a felelõsségteljes közpolgári és magaskultúra-fogyasztói magatartásminták motiválják: aktívan tevékenykedik a közélet különbözõ területein, ezért a cselekvési lánc középszférája környékére pozicionálható.

Elképzelhetõ, hogy valamilyen oknál fogva bármelyik fõnti típus képviselõje szélesebb nyilvánosság elõtt jeleníti meg munkáját, ill. úgy dönt, hogy aktívabb szerepet vállal a cselekvési láncban. Elõállhat például az a helyzet, amikor a kutató szeretné népszerűsíteni saját eredményeit, vagy éppen kötelességének érzi, hogy bekapcsolódjon egy témáját érintõ nyilvános vitába. Az is elõfordulhat, hogy a szakértõ megrendelõi partnere (például egy szak-szervezet vagy más érdekvédelmi csoport) aktív társadalmi ágensként van jelen a közéletben, és a szakértõ is abba a helyzetbe kerül, hogy nagyobb nyilvánosság elõtt és/vagy radikális módon cselekedve (például egy tüntetésen részt véve) azonosulnia kell partnerével. Az is elképzelhetõ, hogy az értelmiségi rendszeresen nyilatkozik a médiában, szívesen lép föl az elnyomottak védelmezõjeként, gyakran ír alá petíciókat, és az aktivista szereptõl sem idegenkedik. Ezekben az esetekben a kutatóból *közkutató*, a szakértõből *közszakértõ*, az értelmiségebõl *közértelmiségi* válik.

A *szellemi közemberek* sajátos típusát képviseli a *köztudós*. Ő egy olyan nagy tekintélyû társadalomtudós (tehát nem föltétlenül szociológus), aki fontos és nagy hatású mûvek szerzõjeként túllép saját diszciplinája határain (ha tetszik, a diszciplinák *fõlött* áll), és nem csupán a rokon társadalomtudományok, hanem a tágabb értelmiségi publikum számára is fontos referenciaként szolgál. Cselekedeteit mindenekelõtt a megismerés öncélú öröme motiválja. Elsõsorban karizmatikus tekintélyébõl (nem pedig narcisztikus szereplési vágyából) fakad, hogy nincs módja ellenállni a nagyobb nyilvánosság és a közfeladatok szívóhatásának; megnyilvánulásai ezért gyakran átbillennek a cselekvési lánc aktív pólusának közelébe. Megjegyzendõ ugyanakkor, hogy közszereplõ mivolta többnyire mûveinek hatásából és személyes karizmájából, és nem abból adódik, hogy aktív cselekvõként meg akarná váltani, ill. változtatni a világot (noha persze olykor erre is akad példa – gondoljunk például Noam Chomsky munkásságára!). A szociológusok közül e kategóriába sorolhatónak tartom például C. Wright Mills vagy Pierre Bourdieu személyét, ill. tevékenységét.

A *szellemi közemberek* egy másik, a köztudóssal sok vonatkozásban ellentétes típusát képezi a *poppszociológus*, vagyis az álszociológiai magánvállalkozó, aki mindenekelõtt a népszerűség és az anyagi haszon reményében végzi tevékenységét, azt a látszatot keltve, hogy megvan az adott tudomány műveléséhez szükséges szakértelme. S jóllehet többnyire tényleg rendelkezik – úgymond – „szakirányú diplomával” (melyet föl is használ tevékenysége legitimálásához), tudományos intézményekhez általában nem kötõdik, kutatási pénzekhez sem igen jut hozzá, következésképpen – nem csekély kockázatot vállalva – többnyire saját magának kell finanszíroznia munkáját. Az általa használt nyelv – noha a szakzsargon bizonyos elemeit fölhasználja – alapvetõen populáris, és számos bombasztikus, meghökkentõ elemet

(Az ábrában néhány olyan típust is föltüntettem (mozgalmi aktivista, szociális segítõ, politikus, kutatóasszisztens, diák), amelyeket a fõszövegben nem említek. Mindazonáltal remélem, hogy a leírtak alapján ezek pozicionálása magától értetõdõ.

tartalmaz. Gyakran válik ismert médiapiaci szereplővé, attól azonban többnyire óvakodik, hogy politikai és társadalmi kérdések kapcsán túlságosan aktivizálja magát. A szakmai közegben bevett dolog megvetni és lebecsülni őt. A popsociológus tevékenysége ugyanakkor kiváló indikátor: megmutatja azokat a *közérdeklődésre* számot tartó témákat, amelyekkel – a megfelelő szakmai standardok betartásával – a (köz)kutató, az oktató vagy a (köz)szakértő is foglalkozhat.

Az oktató, a közkutató, a közszakértő, a közértelmiségi, a köztudós és a popsociológus egyaránt közszociológusnak tekinthetők. Miképpen adott esetben közszociológusnak számíthat a mozgalmi aktivista vagy a szociális segítő is. A fölvázolt típusokat a többdimenziós térben mozgó, egymásba átfolyó halmazokként képzelhetjük el, melyek között a határok valamennyi irányból átjárhatóak, ill. folyamatos újradefiniálás tárgyát képezik. A kutató például elláthat szakértői vagy oktatói feladatokat, vagy éppen olyan helyzet is előállhat, amelyben a kutató munkáját egy piaci szereplő finanszírozza. Azaz nem csupán az ebben a helyzetben „kváziszakértőként” föllépő kutató szolgálhatja a megrendelő érdekeit, hanem fordított viszony is elképzelhető. Mondani sem kell, hogy az egyes tevékenységi körök és pozíciók életciklustól függően is változhatnak, ill. hogy az egyes típusok képviselői megnyilvánulhatnak értelmiségiként, továbbá bármelyik *közpozíció*, *közszerep* hordozóiként is.

III.

Igazat adok Burawoynak: a közszociológiának arra kell törekednie, hogy részt vegyen a közszférában zajló vitákban, ill. hogy bizonyítsa közösségi értékét. Ugyanakkor – Calhounnal egyetértve (Calhoun 2006: 84) – úgy gondolom, hogy mindez nem csupán a szociológia „negyedének”, hanem a szociológia egészének a feladata. Saját modellemmel is azt kívántam érzékeltetni, hogy a közszociológus és a nem közszociológus közötti határok rendkívül képlékenyek, következésképpen a szociológusból könnyen közszociológus, ill. a szociológiából közszociológia válhat. Sőt úgy gondolom, hogy a világ nagyobb részén harminc-negyven éve gyakorlatilag átjárhatóak a szociológus és a közszociológus pozíciói közötti határok, úgy-hogy *Burawoy nyitott kapukat döntet kiáltványával*. Ennek ékes bizonyítéka, hogy a Nemzetközi Szociológiai Társaság (ISA) kutatóbizottságai közül kilencnek az alapító statútumában található valamilyen közpolitikai, közcélú, ill. a szociológia társadalmi felelősségével kapcsolatos célkitűzés. Figyelemre méltó, hogy első alkalommal már 1959-ben(!) megfogalmazódik ilyen jellegű célkitűzés.¹⁶ A hetvenes években létrehozott kutatóbizottságoknak pedig több mint az egyharmada fogalmaz meg ilyen jellegű törekvéseket.¹⁷ E tény nyilvánvalóan összefüggésbe hozható a hatvanas-hetvenes években lezajló kulturális fordulattal, és – ennek részeként – a társadalmi felelősségérzettel áthatott, és az aktivizmus felé is nyitott különböző *studyk* (*gender studies*, *cultural studies*, *postcolonial studies* stb.) térnyerésével.

A szociológia és a többi társadalomtudomány közötti viszony említését azért tartom külön is hangsúlyozandónak, mert a Burawoy-féle modell – noha utal a rokon diszciplínák-

16 Az *Egészségsszociológiai Kutatóbizottság* statútuma így fogalmaz: „It encourages the generation of sociological knowledge that enables health professional administrators, officials, and planners to improve the delivery of health services in the domains of prevention, management, cure, and rehabilitation” (<http://www.ucm.es/info/isa/rc15.htm>).

17 A húsz ekkor alapított kutatóbizottság közül hétnek a statútumában fogalmazódik meg ilyen célkitűzés.

ra, bár szerintem igencsak leegyszerűsítő módon¹⁸ – a szociológiát lényegében egy légüres térben látta, és nem veszi *kellő súllyal* figyelembe, hogy az egyes társadalomtudományok között évszázados ciklusidejű, határait újradefiniáló interakciók léteznek, s hogy ezek az interakciók egyre intenzívebbé válnak a kulturális fordulatot követően. Persze lehet, hogy az Egyesült Államokban valóban olyan erőteljes a szociológia elszigeteltsége mind a rokon társadalomtudományoktól, mind a tágan értelmezett „társadalomtól”, ill. „társadalmi problémáktól”, hogy mindez magyarázhatja Burawoy szemléletmódjának e furcsa hiányosságát – bármennyire nehezen fölfogható mindez Európából nézve.¹⁹ E kérdéskör kapcsán egyébként az is jól érzékelhető (és e vonatkozásban is egyetértek Calhounnal), mennyire kiaknázatlanul hagyta Burawoy a kiáltványában sokszor hivatkozott bourdieui szociológiában rejlő lehetőségeket.²⁰

Annak érdekében, hogy a szociológia teljesítse közszociológiai feladatait, kívánatos, hogy a szociológus minél több (határesetben mindhárom) dimenzióban expanzív stratégiát folytasson, vagyis lehetőleg magas tudományos presztízssre, jelentős nyilvánosságbeli súlyra, valamint aktív cselekvésirányultságra kell törekednie. Talán a legfontosabb feladata valamennyi szociológusnak, ill. társadalomtudósna, hogy igyekezzék olyan műveket alkotni, amelyek köztudóssá tehetik őt. Természetesen (tíz)ezernyi professzionális kutatóból és szakértőből csak keveseknek van esélyük arra, hogy köztudóssá válhassanak. Ám eme törekvés beteljesületlenül is jelentős hozammal kecsegtethet a szociológus és a szociológia számára. A lehetséges hozamok legfontosabbika talán az, hogy amennyiben a szociológus – nagyra törő céljai által vezérelve – olyan műveket igyekszik alkotni, amelyek a rokon társadalomtudományok és a tágabb értelmiségi publikum számára is fontos referenciaként szolgálhatnak, jelentősen csökken annak az esélye, hogy bezáródják saját diszciplinájának falai közé.

De ha esetleg mégis elérkezik a borús reggel, és a szociológus ráébred, hogy mégsem ő lesz a jövő Mertonja vagy Millse, akkor sincs minden veszve, hiszen még eme szomorú pillanatban is számos reális (és örömmel kecsegtető) alternatíva állhat előtte. A számára rendelkezésre álló legkézenfekvőbb kilátás természetesen az, hogy a lehető legtisztességesebben próbáljon megfelelni kutatói/oktatói/szakértői munkája kihívásainak. Ennek a követelménynek – véleményem szerint – a többség eleget is tesz. Ez azonban még nem elég ahhoz, hogy a szociológus közszociológussá váljék. Ennek érdekében arra is törekednie kell, hogy tudását és kutatási eredményeit minél nagyobb és vegyesebb összetételű publikumhoz is eljuttassa, ill. a tágabb nyilvánossági szférák közegeiben is hitelesen és meggyőzően képviselje. E követelménynek viszonylag kevesen felelnek meg szakmánk képviselői közül, úgyhogy e téren számos cselekvési alternatíva kínálkozik a szociológus számára.

Kezdjük az oktatással!²¹ Kívánatosnak tartom, hogy az oktató/kutató tekintse a magával szemben támasztható minimumkövetelmények egyikének, hogy saját ismereteit a diákok minél nagyobb tömegéhez juttassa el! Azaz a kutatások végzése és az elitképzés mellett ve-

18 Gondoljunk csak a közgazdaság-tudomány vagy a politológia kapcsán leírtakra!

19 Jellemző például, hogy az ISA 53 kutatóbizottsága közül 26, azaz gyakorlatilag minden második a státútumába foglalja, hogy interdiszciplinaritásra törekszik.

20 Burawoy szociológia-centrikussága – némi rosszhiszeműséggel – akár egyfajta *szociológiai imperializmus* megnyilvánulásaként is fölfogható volna, hiszen részben egyéb tevékenységi köröket, szakmákat (újságíró, aktivista, szociális munkás) is bekebelez, részben pedig indokolatlanul túlértékeli a szociológia jelentőségét a többi társadalomtudományi diszciplína rovására. Különösen igazságtalan például a közgazdaság-tudománnyal szemben.

21 Rendkívül rokonszenves számomra Gans szemléletmódja (Gans 1989), úgyhogy az alábbiakban sok vonatkozásban az ő nyomdokain haladok.

gyen részt az alapképzésben is (akár abbéli önös megfontolásból is, hogy ezáltal tájékozódhat a laikusok gondolkodás- és szemléletmódjáról, s így újradefiniálhatja kutatási hipotéziseit és kérdéseit), sőt arra is legyen felkészült, hogy alkalomadtán színvonalasan és érdekesen taníthasson egy „Bevezetés a szociológiába” kurzust *nem szociológia szakos diákok* számára is.²² Az iskolai egészségügyi, ill. szexuális felvilágosításhoz hasonlóan a szociológia a középszintű oktatásban is jóval nagyobb szerepet vállalhatna. Így például egy közszociológiai akciótervnek fontos részét képezhetné egy olyan programsorozat, melynek célja a középszintű oktatásban is használható, közérthető nyelven fogalmazott tankönyvek elkészítése és folyamatos frissítése. Ugyancsak fontos eleme lehetne egy ilyen akciótervnek, hogy – a „*how to*” jellegű kézikönyvekhez hasonlóan – magas presztízsű, kiemelkedő szakmai fölkészültségű szociológusok vállalkozzanak fontos társadalmi problémák (drogfogyasztás, szegénység, faji diszkrimináció, családi erőszak stb.) egyszerű nyelven történő, népszerűsítő-ismeretterjesztő kiadványokban történő földolgozására.

Kívánatosnak tartom azt is, hogy a szociológus tekintse szakmai kötelezettségei részének, hogy adott esetben bekapcsolódjék a témáját érintő, közszférában zajló vitákba, s hogy ne legyen rest helyreigazítani a tévedéseket és a színvonalatlan megnyilvánulásokat! Jó volna, ha a profik gyakrabban fölvennék a popszociológusok által odadobott kesztyűt, és nem csupán az egyetemi kintinban morgolódnának, hanem a széles nyilvánosság előtt is lelepleznék a popszociológusok pancserségét és szakmai tisztességtelenségét. Sőt olykor az sem ártana, ha azt is be tudnák bizonyítani, hogy a popszociológusok által behozott népszerű témákban széles érdeklődésre számot tartó, ám színvonalasabb művek megalkotására is képesek. Más szóval: a szociológus ne tekintse rangon aluli feladatnak a tudományos ismeretterjesztést! Azt is meg merném kockáztatni, hogy akár a tudományos kiválóság mértékévé, a tudományos munka mérésének eszközévé is lehetne tenni, hogy ki mennyire képes saját szaktudományos eredményeit közérthető módon átadni más diszciplínák képviselői és a laikusok számára. Jogos kételyek merülhetnek ugyanis föl ama szakember tudományos fölkészültségét illetően, aki nem képes a színvonalas tudományos ismeretterjesztésre és tudománynépszerűsítésre.

Szerencsés volna, ha a közösségért felelősséget érző szociológus feladatának tekintené azt is, hogy megkísérelje a szakmai erőter szempontjait jobban érvényesíteni a nagyobb médiasúlyval bíró intézményekkel szemben. Ez például azt jelenthetné, hogy nem csupán elemzője vagy passzív szereplője volna a nagyobb nyilvánossággal rendelkező médiafórumoknak, hanem lépéseket tenne a médiastruktúra számára kedvező átalakítása érdekében is. Persze csodákra e téren nem számíthatunk, de szerény eredményeket el lehetne érni, ha növekedne ama szociológusok aránya, akik nem elégednek meg azzal, hogy alkalomadtán meghívják őket egy rádió- vagy tévéműsorba, ahol – konfliktusmentesen illeszkedve a műsorstruktúrába – adottnak veszik a szerkesztők előzetesen kialakított szempontrendszerét, és elfogadják a rájuk kirótt szerepet. Kívánatos volna, ha a társadalomtudósok – fővállalva akár a lobbizást is – megpróbálnák elősegíteni olyan fórumok, műsorok, napilaprovatok megszületését, amelyek inkább megfelelnek a társadalomtudományok érdekeinek.

Burawoy azt írja, hogy a „közszociológiának nincs más önmagából fakadó normatív értéke, mint a szociológiában, illetve a szociológia által tárgyalt problémákkal kapcsolatos párbeszéd iránti elkötelezettsége. A keresztény fundamentalizmus mellé éppúgy odaállhat, mint

²² Ez korántsem olyan könnyű dolog, mint sokan hiszik. Ezért is tartom rossz gyakorlatnak, hogy ezt a feladatot sok egyetemen a kezdőkre bízzák.

a felszabadítás szociológiája vagy a kommunitarizmus mellé” (Burawoy 2006a: 41). Ezt a relativista pozíciót nem tartom elfogadhatónak. Joggal merülhet föl ugyanis a kérdés (Némedi 2006; Nielsen 2006), hogy ebben az esetben honnan származik a közszociológia kritikai mércéje – különös tekintettel arra a tényre, hogy a Burawoy által szinte varázskategóriaként használt, ám igencsak homályos jelentésű²³ „civil társadalom” is könnyen válhat az elnyomás forrásává. Ezt az ellentmondást mintha maga Burawoy is érezné, mert a *Public Sociology Reader*-ben, ill. az ehhez írott bevezetőjében (Burawoy 2006b) egyértelműen az ún. „*Global South*” kerül ama egyetemes szubjektum pozíciójába, melynek nézőpontjából a nyugati világ (nemzeti és nemzetek fölötti, állami és piaci) intézményei kritika tárgyává válnak.

Kétségtelen, hogy ez a „*critical globalization studies*”-nak nevezhető megközelítés könnyebben védhető és sokkal rokonszenvesebb (empirikusan jobban alátámasztható, igazságérzetünknek inkább megfelelő stb.), mint az előtte idézett relativista nézőpont. Ugyanakkor ennek is megvan a maga kockázata. Az nevezetesen, hogy túlhangsúlyozza a Globális Dél Globális Észak általi elnyomatásának jelentőségét, miközben alábecsüli a más típusú (például Dél–Dél közötti) feszültségek kérdéskörét. (Vagyis úgy jár el, miként a feminizmus második hulláma, mely eleinte nem akart tudomást venni arról, hogy a nők elnyomásának forrása nem csupán a férfiuralom, ill. „patriarchátus” lehet.) Azt persze nem állítom, hogy e kockázat nem kivédhető (erre ismét a feminizmus és dzsenderkutatók elmúlt negyven évének fejleményei szolgáltatják a jó példát), azt viszont igen, hogy Burawoy-nak nem sikerült megnyugtatóan rendeznie a közszociológia és a megismerő szubjektumok viszonylatának kérdéskörét.

Pedig szerintem a dolog pofonegyszerű! Szociológusként nem az egyetemes szubjektumokat kell keresgélni, hanem relacionálisan kell megkonstruálni vizsgálati tárgyunkat! Vagyis – egyszerűen fogalmazva – meg kell állapítani, hogy a konkrét, történetileg és kulturálisan meghatározott hatalmi viszonylatokban ki az elnyomó és ki az elnyomott. És ha ezt átlátjuk, nyugodtan megfogalmazhatjuk értéktételezésünket is: nevezetesen, hogy igyekszünk a mindenkori elnyomottak, alulprivilegizáltak érdekeit képviselni az igazságtalanság és az elnyomás ellenében. Ebből a szempontból a megfelelő közszociológusi megnyilvánulás első lépése az lehet, ha a kutató egy adott társadalomban fönálló, társadalmi problémák forrásául is szolgáló egyenlőtlenséget választ vizsgálati témául. Emellett természetesen kívánatos, hogy arra is törekedjék, hogy az általa foltárt igazságtalanságok minél nagyobb nyilvánosság számára váljanak láthatóvá.

Elvileg tehát nem látok semmi kivetnivalót abban, hogy a szociológus aktív szerepet vállaljon a társadalmi igazságtalanságok leleplezőjeként, ill. fontosnak tekintett társadalmi mozgalmak támogatójaként. A nagy kérdés az, meddig mehet el a cselekvési láncban anélkül, hogy kockáztatná saját maga és szakmája legitimitását! Elfogadom, hogy szellemi emberként mindent elkövethet egy általa fontosnak tartott közügy számára kedvező alakulásáért: háttér tanulmányokat készíthet, petíciókat írhat alá, nyilvános vitákban vehet részt (melyekben persze alapvetően tudományosan megalapozott érvek révén próbálja képviselni a jó ügyet). Kifejezetten kívánatosnak tartom, hogy a szociológus úgy igyekezzék átalakítani a szakmai erőteret, hogy mindez kedvezzen az általa fontosnak tartott ügynek: így például szíve joga azt kezdeményezni, hogy több szakértőt (például szociális munkást) képezzenek egy adott társadalmi probléma megfelelő kezelése érdekében. Még azt is elképzelhetőnek tartom, hogy aktivistaként a katonai támaszpont bejárata elé feküdjön, vagy odakötözze magát egy kivá-

23 Ezzel kapcsolatban lásd Fleck 2006; Brady 2004.

gandó fához! Csak éppen ha erre vállalkozik, akkor azt ne Z egyetem oktatójaként, hanem XY magánszemélyként tegye! Vagyis – Tittle-lel egyetértve (Tittle 2006) – úgy gondolom, hogy a közügyekben részt vevő és a cselekvési láncban aktív szerepet vállaló társadalomtudósként arra kell törekednie, bármennyire is nehéz ez, hogy világosan elválassza állampolgári énjét és közszociológusi mivoltát, máskülönben nem csupán saját maga, hanem szakmája nem teljesen makulátlan legitimitását is kockára teheti.

Összefoglalásképpen úgy gondolom: a szociológusközösség köszönettel tartozik Burawoynak, hogy föl vállalta egy fontos szakmai önreflexió generálójának szerepét. Sajnos azonban a közszociológia érdekében kifejtett tevékenykedése számos vonatkozásban vitatható színvonalú és tartalmú. Egy összefogottabb, kevésbé ellentmondásos, elméletileg koherensebb, valamint több új gondolatot tartalmazó programmal nagyobb szolgálatot tehetett volna tudományunknak. Eredményeinek ismeretében erőfeszítéseit aránytalanul nagyoknak érzem;²⁴ hasonlóképpen túlméretezettnek ítélem a szakmai visszhang mértékét is. Vagyis úgy gondolom, hogy hozzászólásom címe – ha túlzó is – nem teljesen megalapozatlan.

Hivatkozott irodalom

- Brady, David (2004): Why public sociology may fail? In *Social Forces* 82(4): 1.
- Burawoy, Michael (2006a): Közérdekű szociológiát! In *Replika* 54–55: 35–66.
- Burawoy, Michael (2006b): A public sociology for human rights. Introduction. In *Public Sociology Reader*. Judith Blau és Keri I. Smith (szerk.). Lanham, MD: Rowman and Littlefield.
- Calhoun, Craig (2006): A közszociológia ígérete. In *Replika* 54–55: 83–90.
- Etzioni, Amitai (2006): Megjegyzések közszociológusok számára. In *Replika* 54–55: 91–95.
- Fleck Zoltán (2006): „Kritikai mérnökösködés”. In *Replika* 54–55: 113–116.
- Gans, Herbert (1989): Sociology in America: The discipline and the public. ASA 1988 Presidential Address. In *American Sociological Review* 54(február): 1–16.
- Lengyel György (2006): A szociológia integritásáért. In *Replika* 54–55: 105–112.
- Némedi Dénes (2006): A civil társadalom és a társadalomtudományok. In *Replika* 54–55: 97–103.
- Nielsen, Francois (2004): The vacant 'We': Remarks on public sociology. In *Social Forces* 82(4).
- Tittle, Charles R. (2006): A közszociológia arroganciája. In *Replika* 54–55: 67–71.

24 Különösen nehezen látom be, miért kellett tizenkilenc publikációt megjelentetnie a témával kapcsolatban az elmúlt két évben! (Lásd: <http://sociology.berkeley.edu/faculty/burawoy/workingpapers.htm>).